

Μάνος Σκούφογλου

Στο εσωτερικό της ΑΝΤΑΡΣΥΑ και της Αντικαπιταλιστικής Αριστεράς έχει επιτέλους ανοίξει μια πραγματική και ειλικρινής συζήτηση για τη στρατηγική, χωρίς ρητορικούς συμψηφισμούς και συγκαλύψεις. Στο πλαίσιο αυτού του διαλόγου κατατίθεται και το παρακάτω κείμενο, που είναι δημοσιευμένο στο τρέχον τεύχος του Σπάρτακου (115, Νοέμβριος 2014). Έχουν γίνει κάποιες μεταγενέστερες μικρές προσαρμογές. Μια διευκρίνιση είναι απαραίτητη: δεν νομίζω ότι μπορούμε να βρούμε τις απαντήσεις στο ερώτημα μιας σύγχρονης επαναστατικής πολιτικής έτοιμες μέσα στα ιστορικά κείμενα. Όμως η ιστορική πείρα έχει μια ορισμένη σημασία, και άλλωστε τμήμα της σύγχρονης στρατηγικής είναι και ο τρόπος με τον οποίο την διαβάζουμε. Τέλος, η ιδιαίτερη έμφαση στον Τρότσκι δεν είναι κάποιου είδους φετιχισμός, αλλά αναμενόμενη συνέπεια του γεγονότος ότι ο επαναστάτης αυτός έχει συνδεθεί ιδιαίτερα με την επεξεργασία της έννοιας του μεταβατικού προγράμματος. Μια πιο λεπτομερής ιστορική εξέταση της μεταβατικής μεθόδου θα δημοσιευτεί στο επόμενο τεύχος του περιοδικού Μαρξιστική Σκέψη.

Τα τελευταία χρόνια, μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης, ο όρος “μεταβατικό πρόγραμμα”, που προηγουμένως ανήκε σχεδόν αποκλειστικά στο λεξιλόγιο των τροτσκιστών, επανήλθε στο προσκήνιο της συζήτησης εντός της αριστεράς. Το μεταβατικό θεωρείται γενικά επίκαιρο και, μάλιστα, ένα σχετικά μεγάλο φάσμα πολιτικών σχεδίων έχει καταστρωθεί στο όνομά του. Θα συμφωνούσα ευχαρίστως με την ιδέα ότι ένα σύγχρονο μεταβατικό πρόγραμμα είναι σημείο-κλειδί για τη χάραξη μιας επαναστατικής στρατηγικής σήμερα. Φαίνεται, όμως, πως όταν μιλάμε για μεταβατικό πρόγραμμα δεν μιλάμε όλοι για το ίδιο πράγμα.

Αν χρειαζόμασταν μια μεταφορά, το μεταβατικό πρόγραμμα θα έπρεπε να περιγραφεί ως γέφυρα που ενώνει το υφιστάμενο επίπεδο των εργατικών αγώνων και της εργατικής συνείδησης με την επανάσταση, δηλαδή την κατάληψη της εξουσίας από την εργατική τάξη. *“Η γέφυρα αυτή θα έπρεπε να περιλαμβάνει ένα σύστημα μεταβατικών διεκδικήσεων, που να ξεκινούν από τις σημερινές συνθήκες και από τη σημερινή συνείδηση των πλατιών στρωμάτων της εργατικής τάξης, και να οδηγούν αναπότρεπτα στο μοναδικό τελικό σκοπό: την κατάκτηση της εξουσίας από το προλεταριάτο”*[1]. Είναι, δηλαδή, μια σειρά αιτημάτων και καθηκόντων, η πραγματοποίηση των οποίων είναι απαραίτητη για τις ανάγκες των εργαζομένων, αλλά την ίδια στιγμή είναι ασυμβίβαστη, στην εκδίπλωσή της, με την εξουσία της αστικής τάξης, το αστικό κράτος και τον ίδιο καπιταλισμό. Ξεκινώντας από τις απλές, στοιχειώδεις ανάγκες, το ένα αίτημα οδηγεί στο άλλο.

Για παράδειγμα, αν οι εργαζόμενοι θέλουν να υπερασπιστούν το εισόδημά τους, θα πρέπει να αρνηθούν να πληρώσουν το δημόσιο χρέος. Πράγμα που δεν μπορεί παρά να σημαίνει ότι το χρέος πρέπει να διαγραφεί (γιατί κανείς άλλος δεν πρόκειται να το πληρώσει), ανεξαρτήτως των φαντασιώσεων επαναδιαπραγμάτευσης που τρέφει το επιτελείο του ΣΥΡΙΖΑ ή άλλοι επίδοξοι σωτήρες της λεγόμενης εθνικής οικονομίας. Αυτό, με τη σειρά του, θα σήμαινε ότι οι τράπεζες πρέπει να εθνικοποιηθούν κάτω από εργατικό έλεγχο, ώστε να αποτραπεί μια μαζική ανάληψη χρημάτων των μεγάλων καταθετών, η οποία θα προκαλούσε γενική κατάρρευση. Κάτι τέτοιο θα ήταν από μόνο του μια μεγάλη πρόκληση απέναντι στην ατομική ιδιοκτησία, μια πρόκληση την οποία η αστική τάξη δεν θα μπορούσε να ανεχτεί, πιθανότατα μποϊκοτάροντας την παραγωγή. Προκειμένου να αντιμετωπίσει μια κατάσταση που θα υπονόμει και τις πιο στοιχειώδεις ανάγκες της, η εργατική μάζα θα χρειαζόταν τότε την εθνικοποίηση των βασικών τομέων της οικονομίας, χωρίς αποζημίωση, καθώς και μια δημοκρατικά σχεδιασμένη

οικονομία. Όμως αυτό δεν θα ήταν πλέον καπιταλισμός, ούτε κάτι που οποιαδήποτε μορφή αστικής εξουσίας θα μπορούσε ποτέ να εφαρμόσει.

Φυσικά, αυτός είναι ένας μόνο από τους πιθανούς τρόπους με τους οποίους οι μεταβατικοί στόχοι θα μπορούσαν να συνδυαστούν μέσα από τη ζωντανή εξέλιξη της ταξικής πάλης. Πιθανόν τα πράγματα να έχουν άλλο σημείο εκκίνησης, πχ ένα κίνημα για την αυτοδιαχείριση των επιχειρήσεων που κλείνουν. Η αλληλουχία των μεταβατικών στόχων θα πρέπει να αναζητηθεί στη δυναμική των ταξικών συγκρούσεων, και όχι σε κάποιο λογικό νόμο ή τεχνικό κανόνα. Άλλωστε πρόκειται για ταξικό πρόγραμμα, όχι για πρόγραμμα εθνικό και προς το καλό όλων. Οι καπιταλιστικοί λογικοί νόμοι και τεχνικοί κανόνες δικαίως το θεωρούν ανέφικτο. Εφικτό και αναγκαίο είναι για τη μάζα των εργαζομένων και των καταπιεσμένων, σε σύγκρουση με την καπιταλιστική ορθολογικότητα.

Η μεταβατική μέθοδος

Το μεταβατικό πρόγραμμα δεν είναι μια προκατασκευασμένη σιδηρά ακολουθία αιτημάτων, ούτε μια συνταγή για κάθε εποχή και κάθε χώρα. Είναι μια ορισμένη μέθοδος για να υπερνικηθεί *“η αντίφαση ανάμεσα στην ωριμότητα των αντικειμενικών επαναστατικών συνθηκών και την ανωριμότητα του προλεταριάτου και της ηγεσίας του”*[2]. Αυτό που κάνει ένα αίτημα ή, ακριβέστερα, καθήκον μεταβατικό είναι η ικανότητά του να επαναστατικοποιεί την ταξική συνείδηση κάτω από τις δεδομένες συνθήκες της ταξικής πάλης.

Η ιδέα του μεταβατικού λογοδοτεί σε μια αμφίδρομη λογική. Από τη μια πλευρά, για να φτάσει στο σημείο να διεκδικήσει την κρατική εξουσία, η εργατική τάξη πρέπει να ξεκινήσει από τις πραγματικές αγωνιστικές της εμπειρίες. Από την άλλη, προκειμένου να εξασφαλίσει η εργατική τάξη έστω μια μικρή κατάκτηση μέσα στο καπιταλιστικό πλαίσιο, ιδίως σε περιόδους κρίσης, η τάξη των καπιταλιστών θα πρέπει να φοβηθεί ότι μπορεί να χάσει τα πάντα, ότι απειλείται από μια γενικευμένη ταξική εξέγερση ή επανάσταση. *“Αν περιοριστούμε στο να διεκδικούμε αυτό που μπορούμε να πετύχουμε, η κυρίαρχη τάξη δεν θα μας δώσει παρά το ένα δέκατο από αυτό, ή και τίποτα. Αν ζητάμε περισσότερα και είμαστε μάλιστα σε θέση να επιβάλουμε τις διεκδικήσεις μας, οι καπιταλιστές θα αναγκαστούν να παραχωρήσουν το μάλιστα”*. [3] Η μεταβατική μέθοδος, επομένως, αντιστρατεύεται τη διάσπαση μεταξύ του μίνιμουμ προγράμματος άμεσων διεκδικήσεων και μάλιστα προγράμματος για το σοσιαλισμό, διάκριση την οποία εισήγαγε η σοσιαλδημοκρατία της 2ης Διεθνούς και επανέλαβαν αργότερα τα σταλινικά και τα ευρωκομμουνιστικά ΚΚ, με αποτέλεσμα εν τέλει την παραπομπή κάθε επαναστατικού στόχου στις ελληνικές καλένδες κάποιας αυτόματης ωρίμανσης των συνθηκών. Για τη γραφειοκρατία των σοσιαλδημοκρατικών και σταλινικών κομμάτων οι συνθήκες δεν ήταν ποτέ ώριμες για ανατροπές και ο αγώνας έπρεπε πάντα να περιορίζεται στις άμεσες εργατικές ανάγκες: μισθοί, κοινωνική ασφάλιση, δημοκρατικά δικαιώματα κλπ. Αυτό ακριβώς θέλησε να καταπολεμήσει η μεταβατική λογική.

Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, το μεταβατικό πρόγραμμα συναπαρτίζεται από στόχους διαφορετικών τύπων και εμβέλειας: άμεσα οικονομικά αιτήματα, δημοκρατικές διεκδικήσεις, αλλά και στόχους που στρέφονται ευθέως κατά της καπιταλιστικής εξουσίας. Οι τελευταίοι αυτοί στόχοι είναι, σε τελική ανάλυση, και οι κρίσιμοι, γιατί ένα πρόγραμμα μπορεί να είναι μεταβατικό μόνο στο βαθμό που εγείρει το ερώτημα της εξουσίας από ταξική σκοπιά.

Τα εργατικά συμβούλια και η κυβέρνηση

Εύλογα, λοιπόν, το Μεταβατικό Πρόγραμμα που πρότεινε ο Τρότσκι το 1938, το οποίο υπήρξε και το ιδρυτικό ντοκουμέντο της 4ης Διεθνούς, είχε ως κορωνίδα τα συνθήματα για μια κυβέρνηση εργατών και αγροτών και για σοβιέτ και δυαδική εξουσία.

Το δεύτερο σύνθημα αναφέρεται στη μήτρα του εργατικού κράτους, που είναι και ο αντικειμενικός

σκοπός του προγράμματος. Δεν είναι ποτέ περιττό να υπενθυμίζεται ότι σκοπός ενός τέτοιου σχεδίου δεν είναι απλώς η αλλαγή φρουράς στην ηγεσία ή η κατάκτηση του αστικού κράτους, αλλά η καταστροφή του συνολικού του οικοδομήματος. Η στάση απέναντι στο αστικό κράτος είναι σήμερα, όπως και τότε, η κόκκινη γραμμή που χωρίζει την επαναστατική πολιτική από το ρεφορμισμό. Το καπιταλιστικό/αστικό κράτος είναι αδύνατο να κατακτηθεί από το εσωτερικό και να μετασηματιστεί, διαμέσου βαθμιαίων προσαρμογών, σε προλεταριακό· αντιθέτως, η εργατική τάξη χρειάζεται να συγκροτήσει τις δικές της μορφές αυτοοργάνωσης και αυτοδιεύθυνσης και να αναπτύξει τη δική της εξουσία έξω και ενάντια στο αστικό κράτος. Η δυαδικότητα της εξουσίας που προκύπτει με αυτό τον τρόπο δεν μπορεί να λυθεί παρά με μια ευθεία αναμέτρηση.

Είναι αρκετά εκπληκτικό ότι ενώ το ζήτημα της εργατικής (για άλλους αριστερές) κυβέρνησης επανέρχεται διαρκώς και μετ' επιτάσεως, το ζήτημα της εργατικής αυτοοργάνωσης και της οικοδόμησης συμβουλίων ή άλλων ανάλογων μορφών (η ιστορία δεν έχει φετιχισμούς ως προς τη μορφή) μένει μόνιμως στο περιθώριο. Η δικαιολογία είναι, αν υπάρχει καθόλου, ότι τέτοιες μορφές δεν έχουν υπάρξει στην πράξη στον κύκλο της ταξικής πάλης που διανύουμε, λες και, ας πούμε, έχουν υπάρξει ή πρόκειται να υπάρξουν πολλές κυβερνήσεις με εργατικό πρόγραμμα. Ας σημειωθεί, επιπλέον, πως δεν είναι αλήθεια ότι τέτοιες μορφές δεν έχουν υπάρξει: οι λαϊκές συνελεύσεις του 2011, οι αντιφασιστικές επιτροπές σε γειτονιές, τα εργατικά συμβούλια στη Βοσνία ή οι επιτροπές στην Τυνησία παρέχουν παραδείγματα που δεν είναι καθόλου αμελητέα, έστω και αν κάποια από αυτά είχαν επεισοδιακό μόνο χαρακτήρα. Έδωσε άραγε η αριστερά, ακόμα και οι επαναστατικές οργανώσεις, το βάρος που έπρεπε στην οικοδόμηση και την πολιτική λειτουργία τέτοιων μορφών, ώστε σήμερα να δικαιούται την ετυμηγορία ότι εκ των πραγμάτων αυτές απέτυχαν; Πολύ αμφίβολο.

Παρόλα αυτά, δεν χρειάζεται να αρνηθεί κανείς τη σπουδαιότητα που έχει επίσης η συζήτηση σχετικά με το πρόβλημα της κυβέρνησης. Το σύνθημα της εργατο-αγροτικής κυβέρνησης ήταν ανέκαθεν περίπλοκο, γιατί δεν σήμαινε σε όλες τις περιόδους το ίδιο πράγμα. Σύμφωνα με τον ίδιο τον Τρότσκι, πριν την επανάσταση οι Μπολσεβίκοι το χρησιμοποιούσαν πρακτικά ως συνώνυμο της δικτατορίας του προλεταριάτου. Αργότερα, στις συγκεκριμένες συνθήκες των αρχών της δεκαετίας του 1920, φάνηκε να υπάρχει μια πραγματική δυνατότητα να προκύψουν βραχύβιες κυβερνήσεις εργατικών κομμάτων, σε διάφορους συνδυασμούς και διαφορετικών τύπων, στο πλαίσιο ακόμα του καπιταλισμού. Οι κομμουνιστές ήταν υποχρεωμένοι να επεξεργαστούν διαφοροποιημένες τακτικές απέναντι στις ποικίλες πιθανές εκδοχές τέτοιων κυβερνήσεων, περιλαμβανομένης ακόμα και της υποστήριξης ή συμμετοχής, με την προϋπόθεση, όμως, ότι η εργατική κυβέρνηση προοριζόταν να αποτελέσει ένα συγκεκριμένο (και αναγκαστικά βραχύβιο) περιστατικό στην πορεία προς την εργατική εξουσία, και όχι υποκατάστατό της. Το Τρίτο και το Τέταρτο Συνέδριο της 3ης Διεθνούς, στα οποία αποτυπώθηκε αυτή η συζήτηση, παρουσιάζουν σήμερα ανανεωμένο ενδιαφέρον, ωστόσο ερμηνεύονται με ένα εντυπωσιακό φάσμα διαφορετικών τρόπων.

Σήμερα, πάντως, οι συνθήκες είναι πολύ διαφορετικές από ό,τι στα 1921-22, όταν έγιναν τα υπό συζήτηση συνέδρια της 3ης Διεθνούς. Στις αρχές της δεκαετίας του 1920, τα εργατικά κόμματα, Κομμουνιστικά και Σοσιαλδημοκρατικά, συνένωναν μεγάλο τμήμα της εργατικής τάξης σε σταθερή βάση· σήμερα τα περισσότερα αριστερά κόμματα στερούνται μιας τέτοιας σταθερής εργατικής βάσης, και οι δεσμοί τους με τους εργαζόμενους και τους καταπιεσμένους είναι πιο χαλαροί κι ευμετάβλητοι. Εκείνη την εποχή η προδοσία της σοσιαλδημοκρατίας ήταν ακόμα πρόσφατη, και για αυτό σε αρκετά σοσιαλιστικά κόμματα διατηρούσαν ακόμα επαναστατικοί τομείς και, κυρίως, εργαζόμενες μάζες με γνήσια αγωνιστικές διαθέσεις. Και, το πιο βασικό, ο ρεφορμισμός τότε είχε στα αριστερά του μαζικά επαναστατικά (ακόμα) Κομμουνιστικά Κόμματα, καθώς και το επαναστατικό καθεστώς της νεαρής ΕΣΣΔ - ο συσχετισμός δύναμης, επομένως, επέτρεπε στους επαναστάτες μαρξιστές να θέσουν όρους σε μια πιθανή πολιτική συνεργασία με τη σοσιαλδημοκρατία, η οποία ωστόσο ακόμα κι έτσι δεν συνέβη πρακτικά ποτέ.

Τη δεκαετία του 1930, στα χέρια και στις πένες των σταλινικών, το ίδιο σύνθημα είχε ήδη εξελιχθεί σε συνώνυμο των κυβερνήσεων ταξικής συνεργασίας και της μόνιμης συμμαχίας με τη σοσιαλδημοκρατία στο αστικό πλαίσιο των “λαϊκών μετώπων”. Την εποχή της ίδρυσης της 4ης Διεθνούς τα επαναστατικά ρεύματα ήταν πολύ μικρά για να καθορίσουν οποιαδήποτε συμμαχία στην οποία θα μπορούσε να στηριχθεί μια πραγματικά εργατική κυβέρνηση, δηλαδή μια κυβέρνηση που να υπηρετεί πράγματι τα εργατικά συμφέροντα. Ο Τρότσκι αποκλείει πλέον σχεδόν ολοκληρωτικά την πιθανότητα να προκύψει μια τέτοιου τύπου κυβέρνηση: *“Είναι δυνατός ο σχηματισμός μιας τέτοιας κυβέρνησης από τις ιστορικές εργατικές οργανώσεις; Η πείρα του παρελθόντος δείχνει, όπως αναφέραμε παραπάνω, ότι ένα τέτοιο πράγμα είναι τουλάχιστον εξαιρετικά απίθανο”*.^[4] Στο Μεταβατικό Πρόγραμμα, επομένως, η κυβέρνηση εργατών και αγροτών είναι κατά βάση προπαγανδιστικό σύνθημα, ένα σύνθημα με αξία “διαπαιδαγωγική”. Η κύρια λειτουργία του είναι να αποκαλύψει το ρόλο της σοσιαλδημοκρατίας και των εκσταλινισμένων πλέον Κομμουνιστικών Κομμάτων, που στην πράξη θα προτιμούσαν να συμμαχήσουν με τη λεγόμενη δημοκρατική αστική τάξη παρά να αγωνιστούν για οποιαδήποτε ανεξάρτητη κυβέρνηση των εργαζομένων.

Σήμερα, το σύνθημα για μια κυβέρνηση των εργαζομένων παραμένει σημαντικό όταν το ερώτημα “ποια κυβέρνηση” εγείρεται από την αγωνιζόμενη μάζα. Το περιεχόμενό του, όμως, είναι ακραία διαφιλονικούμενο. Η πιο κοινή παραχάραξή του τείνει να το εξομοιώσει με ένα αίτημα που υπακούει στη στρατηγική των σταδίων, διαιωνίζοντας ή και αναστηλώνοντας την απατηλή προσδοκία μιας μεταρρύθμισης του καπιταλισμού, ειρηνικής και χωρίς τελική ταξική αναμέτρηση με το τέρας του κράτους. Στις σημερινές συνθήκες, στην Ελλάδα αλλά και στην Ευρώπη γενικότερα, έτσι θα πρέπει να μεταφραστεί το σύνθημα για μια “αριστερή κυβέρνηση” ή “κυβέρνηση ενάντια στη λιτότητα”. Από το Μέτωπο της Αριστεράς στη Γαλλία και την Αριστερή Ενότητα στη Βρετανία μέχρι την αριστερά του ΣΥΡΙΖΑ (αφού η ηγεσία του ΣΥΡΙΖΑ έχει ήδη αντικαταστήσει το σύνθημα με μια “κυβέρνηση κοινωνικής πλειοψηφίας”), αλλά και τις οργανώσεις που προσπαθούν να επηρεάσουν από έξω το ΣΥΡΙΖΑ με μια ανάλογη ρητορική, το στρατηγικό σχέδιο δεν αλλάζει και πολύ. Στην πραγματικότητα, όμως, μια κυβέρνηση της αριστεράς δεν είναι καθόλου κατ’ ανάγκη εργατική· και μια κυβέρνηση που δεν είναι κυβέρνηση των εργαζομένων, δηλαδή δεν λογοδοτεί στα ασυμβίβαστα με το αστικό κράτος συμφέροντα της εργατικής τάξης, είναι ένα μεγάλο ερώτημα αν μπορεί να είναι έστω κυβέρνηση ενάντια στη λιτότητα, εν μέσω μιας παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης.

Το μεταβατικό πρόγραμμα ως πεδίο στρατηγικής αντιπαράθεσης

Ρεύματα όπως οι ευρωκομμουνιστές ή τα ύστερα σταλινικά και μετασταλινικά Κομμουνιστικά Κόμματα ισχυρίζονταν παραδοσιακά ότι τα μεταβατικά αιτήματα είναι τεχνητά κατασκευασμένα, κάτι σαν εργαστηριακά πειράματα χωρίς καμία σχέση με τις πραγματικές ανάγκες της εργατικής τάξης. Αντί για τέτοια εφευρήματα, προωθούσαν εκείνες τις διεκδικήσεις που είχαν ήδη υιοθετηθεί ή θα ήταν εύκολο να υιοθετηθούν από τα κοινωνικά κινήματα. Μόλις λίγα χρόνια πριν, αυτή η άποψη δεν ήταν καθόλου ασυνήθιστη ακόμα και μέσα στους κόλπους της αντικαπιταλιστικής αριστεράς και της μετέπειτα ΑΝΤΑΡΣΥΑ. Από την άλλη πλευρά, άλλα ρεύματα, όπως οι αναρχικοί ή το μ-λ ρεύμα, υποστηρίζουν ότι το να προτάσει κανείς ειδικά αιτήματα, όπως είναι για παράδειγμα η κινητή κλίμακα μισθών και ωρών εργασίας, οδηγεί αναπότρεπτα στην ενσωμάτωση σε ένα σχέδιο διαχείρισης του καπιταλισμού. Πώς μπορούμε να ζητάμε από το αστικό κράτος να κάνει κάτι ενάντια στα ίδια του τα συμφέροντα;

Και τα δύο επιχειρήματα καταδεικνύουν μια παρανόηση όχι μόνο της μεθόδου του μεταβατικού προγράμματος, αλλά επίσης και του ρόλου που έχει να διαδραματίσει μια επαναστατική αντικαπιταλιστική οργάνωση. Αυτός ο ρόλος δεν είναι ούτε να αντανακλά απλώς ό,τι σκέφτονται οι εργαζόμενοι και οι καταπιεσμένοι τη δεδομένη στιγμή (σε αυτή την περίπτωση, γιατί δεν θα μπορούσε η οργάνωση απλώς να αυτοδιαλυθεί μέσα στο μαζικό κίνημα;), ούτε να αγνοεί το παρόν επίπεδο της ταξικής συνείδησης, αποφεύγοντας έτσι το κρίσιμο ερώτημα: πώς είναι δυνατόν στην πράξη αυτή η

συνείδηση να εξελιχθεί σε επαναστατική; Και στις δύο περιπτώσεις, όσο διαμετρικά αντίθετες και αν εμφανίζονται, το αποτέλεσμα είναι το ίδιο: η επιστροφή στην παλιά σοσιαλδημοκρατική ιδέα του διαχωρισμού του προγράμματος σε δύο ασύνδετα μεταξύ τους μέρη, ένα μίνιμουμ και ένα μάξιμουμ.

Αν αρκετά άλλα ρεύματα αποδέχονται τη χρησιμότητα ενός μεταβατικού προγράμματος, όμως, δεν σημαίνει ότι συμμερίζονται και την ίδια άποψη για το τι ακριβώς είναι αυτό. Ορισμένες συχνές φαλκιδεύσεις αξίζουν λίγη προσοχή.

Κατάτμηση και πραγματισμός

Ένα πρόγραμμα κατατετμημένο σε διαφορετικά στάδια, όπως το αντιλαμβάνονται αρκετά μη-τροτσκιστικά ρεύματα που για τον έναν ή τον άλλο λόγο έχουν υιοθετήσει μια ρητορική μεταβατικού, δεν είναι κατά καμία έννοια μεταβατικό. Για παράδειγμα, ούτε είναι δυνατό, ούτε θα έπρεπε να αγωνιζόμαστε σήμερα για δημοκρατία, αφήνοντας κατά μέρος το κοινωνικό ζήτημα, για να ασχοληθούμε μαζί του στο μέλλον. Η μεταβατική μέθοδος θεμελιώνεται ακριβώς στη ρευστότητα της κοινωνικής συνείδησης και της πραγματικής πορείας της ταξικής πάλης, που προχωρούν με άλματα και χάσματα, και όχι με γραμμικό, επισωρευτικό τρόπο, που θα μπορούσε να διαιρεθεί σε διακριτές φάσεις. Επομένως, ένα μεταβατικό σε δόσεις δεν έχει κανένα νόημα, όπως κανένα νόημα δεν έχει και η συγκρότηση μόνιμων πολιτικών συμμαχιών στη βάση απομονωμένων από το σύνολο αιτημάτων. Μπορούν φυσικά να υπάρξουν αγωνιστικά μέτωπα πάνω σε διεκδικήσεις-κλειδιά, οι οποίες θα περιλαμβάνονταν και σε ένα μεταβατικό πρόγραμμα, όπως στις σημερινές συνθήκες είναι η διαγραφή του χρέους ή η αυτοάμυνα ενάντια στους ναζί. Αυτό όμως δεν είναι καθόλου το ίδιο με μια πολιτική ή εκλογική συμμαχία σε αυτή τη βάση. Από πολιτική άποψη, αν ένα μεταβατικό πρόγραμμα οδηγεί στο κατώφλι του σοσιαλισμού, μισό μεταβατικό πρόγραμμα δεν οδηγεί στα μισά αυτού του δρόμου, αλλά απολύτως πουθενά. Από αυτή τη σκοπιά, το έδαφος της διαπραγμάτευσης για τη μετωπική συμπόρευση, όπως και η πρόταση που κομίζει σήμερα η ομώνυμη πρωτοβουλία και οι οργανώσεις που την υποστηρίζουν μέσα στην ANΤΑΡΣΥΑ, ήταν εξαρχής ναρκοθετημένο, γιατί βασιζόταν στην ιδέα μιας μόνιμης πολιτικής συμμαχίας με κοινό πρόγραμμα “μέχρι εκεί που συμφωνούμε”.

Η λογική της κατάτμησης του μεταβατικού συνδυάζεται πολύ συχνά και με μία άλλη ιδέα: ότι το μεταβατικό πρόγραμμα είναι “ρεαλιστικό” και πραγματοποιήσιμο, σε αντίθεση με τα προγράμματα που παραπέμπουν κάθε λύση στη “λαϊκή εξουσία” – μια κριτική που απευθύνεται κυρίως στο ΚΚΕ. Αυτή είναι η αγαπημένη κριτική του Σχεδίου Β', του Εργατικού Αγώνα και οργανώσεων όπως η ΑΡΑΝ και η ΑΡΑΣ, έχει δε ερείσματα και μέσα στο ΝΑΡ. Η ιδέα ευδοκιμεί και μέσα στην αριστερή πλατφόρμα του ΣΥΡΙΖΑ, αν και η κριτική των συντρόφων αυτών είναι συνήθως απλούστερη και βασικά εξαντλείται στη συλλήβδην καταδίκη οποιουδήποτε δεν συμμετέχει στο ΣΥΡΙΖΑ ως σεκταριστή. Όμως, το μεταβατικό πρόγραμμα δεν είναι ρεαλιστικό με τη συμβατική έννοια, γιατί είναι ασύμβατο με τους κανόνες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και τους θεσμούς του αστικού κράτους.

Μια απάντηση που έδωσε ο Τρότσκι, όταν ερωτήθηκε αν το μεταβατικό πρόγραμμα μπορεί να πραγματοποιηθεί σήμερα, είναι εξαιρετικά διαφωτιστική επ' αυτού:

“Είναι πιο εύκολο να ανατραπεί ο καπιταλισμός παρά να επιβληθεί πραγματικά η κινητή κλίμακα μισθών και ωρών εργασίας μέσα στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος. Καμιά από τις διεκδικήσεις μας δεν θα πραγματοποιηθεί μέσα σε αυτά τα πλαίσια, για αυτό και τις αποκαλούμε μεταβατικές διεκδικήσεις: αυτές εγκαθιστούν μια γέφυρα που μας επιτρέπει να κερδίσουμε τους εργαζόμενους, και μια πραγματική γέφυρα για να πάμε στη σοσιαλιστική επανάσταση. Όλο το πρόβλημα είναι να ξέρουμε πώς να κινητοποιήσουμε τις μάζες για τον αγώνα”[5]

Η κριτική στην παραπομπή κάθε κατάκτησης στο σοσιαλισμό, επομένως, έχει νόημα μόνο από την άποψη ότι αυτή η παραπομπή δεν είναι παρά το πρόσχημα για τον αμετάκλητο εκτοπισμό του ίδιου του

σοσιαλισμού στο μέλλον. Πράγματι, αυτό ακριβώς συμβαίνει με το ΚΚΕ: η “λαϊκή εξουσία” περιβάλλεται με μια μεσσιανική αίγλη, που σε τελική ανάλυση απλώς συγκαλύπτει το γεγονός ότι η πραγματική πάλη για την εξουσία αναβάλλεται διαρκώς μέχρι να ωριμάσουν οι συνθήκες. Με μια αντίστροφη ρητορική απ’ ό,τι ο ΣΥΡΙΖΑ, το ΚΚΕ αναπαράγει εν τέλει την ίδια παλιά ρεφορμιστική αμαρτία: την πλήρη αποκοπή των άμεσων αιτημάτων από τα σοσιαλιστικά. Μια κριτική της ρητορικής αυτής στη βάση πραγματιστικών κριτηρίων, όμως, θα ήταν κριτική από τα δεξιά.

Ένας άλλος τρόπος να φτάσει κανείς σε ανάλογες, συντηρητικές προσαρμογές του μεταβατικού προγράμματος είναι το επιχείρημα ότι αυτό θα πρέπει να αντανakλά τη συνείδηση των εργαζομένων (ή ακόμα και των μικροαστών), να μην είναι “απογειωμένο” και να μην τους φοβίζει. Έτσι, θα πρέπει να αποφεύγονται αιτήματα και συνθήματα “που δεν καταλαβαίνει ο κόσμος”, πράγμα που πρώτα από όλα ισχύει για τις ρητά αντικαπιταλιστικές αποστροφές. Συχνά, μάλιστα, τα επιχειρήματά αυτά επενδύονται με πυκνές ιστορικές αναφορές. Κι όμως, η αντίληψη που πρεσβεύουν είναι απολύτως ξένη στα σχετικά ιστορικά κείμενα. Στις συζητήσεις του πάνω στο μεταβατικό, ο Τρότσκι εισάγει τη διάκριση ανάμεσα στο πρόγραμμα καθ’ αυτό και στον τρόπο με τον οποίο αυτό μπορεί να παρουσιαστεί για μαζική ζύμωση. Το μεταβατικό πρόγραμμα έχει ως πυλώνα του την υποκειμενική κατάσταση των εργατικών μαζών, αλλά τα καθήκοντα που περιλαμβάνει δεν τροποποιούνται, στην ουσία τους, από αυτό το επίπεδο της συνείδησης, ούτε η επιλογή τους έχει παιδαγωγική λειτουργία. Η αναγκαιότητά των μεταβατικών στόχων είναι αντικειμενική και ανεξάρτητη της μορφής με την οποία μπορούν αυτοί να παρουσιαστούν στις συγκεκριμένες συνθήκες.

“Το πρώτο πρόβλημα που πρέπει να αντιμετωπίσουμε δεν είναι η κατάσταση πνευμάτων των μαζών, αλλά η αντικειμενική κατάσταση, και το δικό μας καθήκον είναι να φέρουμε τις καθυστερημένες αυτές μάζες αντιμέτωπες με τα καθήκοντα που καθορίζονται από την αντικειμενική κατάσταση, κι όχι από ψυχολογικούς υπολογισμούς [...] Μονάχα κατόπιν θα προσαρμόσουμε αυτές τις διεκδικήσεις, αυτά τα συνθήματα, στον τρόπο σκέψης των μαζών. Να υπολογίζαμε αυτό τον τρόπο σκέψης ως το βασικό γεγονός, αυτό δε θα ανταποκρινόταν σε μια επιστημονική πολιτική, αλλά σε μια συγκυριακή, δημαγωγική ή τυχοδιωκτική πολιτική”.[6]

Οι συντηρητικότερες προγραμματικές εκδοχές, μάλιστα, αντιστοιχούν και σε μια συντηρητικότερη ρητορική, στο υπόβαθρο της οποίας βρίσκεται κατά κανόνα μια νοηματική διολίσθηση: το μεταβατικό πρόγραμμα γίνεται ένα πρόγραμμα για τη χώρα, για τη σωτηρία ή την ανασυγκρότησή της. Αυτή η ρητορική, που ανέβλυσε πηγαία από το ΕΠΑΜ, από την πάλαι ποτέ πρωτοβουλία των οικονομολόγων και από στελέχη της μετέπειτα προσπάθειας για τη συγκρότηση Επιτροπής Λογιστικού Ελέγχου, καταλήγει τελικά στην παραδοξολογία ότι ένα πρόγραμμα με γνώμονα της ανάγκες της λαϊκής πλειοψηφίας είναι, σε τελική ανάλυση, και το πιο κατάλληλο για να βγάλει τον καπιταλισμό από την κρίση του. Πράγματι, αυτό το μοτίβο έχει γίνει γνωστό από την πρόσφατη ρητορική του ΣΥΡΙΖΑ. Η ουσία της μεταβατικής μεθοδολογίας, όμως, έγκειται στο ότι η κάθε διεκδίκηση της εργατικής τάξης ισοδυναμεί με μια ήττα για την τάξη των καπιταλιστών. Δεν υπάρχει κανενός είδους κοινό καλό για τους εργαζόμενους και τον καπιταλισμό. Το μεταβατικό πρόγραμμα είναι, στην ουσία του, ένα πρόγραμμα για την εργατική τάξη, και καθόλου για τη “χώρα” εν γένει.

Να μεταρρυθμίσουμε τους μεταρρυθμιστές:

Σε μια δεύτερη κατηγορία παραποιήσεων της λογικής του, το μεταβατικό πρόγραμμα έχει συχνά εκληφθεί ως αιτηματολογία που προτείνεται σε ρεφορμιστικά ή/και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα από μικρές επαναστατικές ομάδες. Αυτή ήταν επί μακρόν η μεθοδολογία ορισμένων τροτσκιστικών ρευμάτων. Σύμφωνα με μια τέτοια αντίληψη, ο ρόλος των επαναστατών μαρξιστών είναι ουσιαστικά να διατηρούν το αυθεντικό πρόγραμμα και να παλεύουν για την υιοθέτησή του στα συνέδρια των μαζικών ρεφορμιστικών κομμάτων. Αυτή η λογική εξέθρεψε πολυάριθμες ομάδες που διεκδικούν την πιο σχολαστική ορθοδοξία, αλλά στην πράξη περιστρέφονται διαρκώς γύρω από το ρεφορμισμό. Δεν είναι δύσκολο να εντοπίσει

κανείς τέτοιες τροτσικιστικές ομάδες μέσα ή γύρω από το ΣΥΡΙΖΑ. Η Κομμουνιστική Τάση ή το Ξεκίνημα αναπαράγουν αυτή ακριβώς τη λογική, χωρίς να υπονοώ ότι τα ρεύματα αυτά δεν έχουν καμία άλλη δράση μέσα στο μαζικό κίνημα.

Ασφαλώς, είναι θεμιτό και σημαντικό να παλεύει κανείς για τις θέσεις του όταν συμμετέχει σε ένα ευρύτερο κόμμα ή μέτωπο. Κατά βάση, όμως, σκοπός είναι να υιοθετηθεί το μεταβατικό πρόγραμμα από το ίδιο το μαζικό κίνημα, περιλαμβανομένων συνδικάτων, ενώσεων, μορφών αυτοοργάνωσης κλπ. Είναι μάλλον ένα σχέδιο δράσης για την εργατική τάξη, παρά ένα πλάνο που απευθύνεται στις γραφειοκρατίες με την αυταπάτη ότι θα μπορούσε να υιοθετηθεί ή, ακόμα περισσότερο, να εφαρμοστεί από μια ρεφορμιστική αριστερή κυβέρνηση. Ας το πούμε και λίγο πιο προκλητικά: το μεταβατικό πρόγραμμα δεν είναι κυβερνητικό πρόγραμμα, παρότι προπαγανδιστικά μπορεί να χρησιμοποιείται ως αυτό που μια πραγματικά εργατική κυβέρνηση θα όφειλε να εφαρμόσει. Και επιπλέον, δεν έχει από μόνο του καμία μαγική δύναμη, ώστε να μεταμορφώσει ένα ρεφορμιστικό κόμμα σε μη ρεφορμιστικό. Στο **Πού βαδίζει η Γαλλία**, [7] ο Τρότσκι έκανε ήδη την παρατήρηση ότι ένα μεταβατικό πρόγραμμα δε σημαίνει τίποτα, αν υιοθετηθεί από κόμματα που δεν προτίθενται να κάνουν τίποτα για την εφαρμογή του.

Η κριτική αυτή μας φέρνει τελικά αντιμέτωπους με ό,τι θα μπορούσαμε να ονομάσουμε “αντικειμενισμό”, δηλαδή την ιδέα ότι οποιοδήποτε πρόγραμμα, ακόμα και το καλύτερο, μπορεί να έχει αυτόματα αντικειμενικά αποτελέσματα από μόνο του. Δεν είναι λίγα τα σενάρια που έχουν διατυπωθεί για τα αντικειμενικά αποτελέσματα που θα είχε η εκλογή μιας αριστερής κυβέρνησης, ιδιαιτέρως αν αυτή, συμπτωματικά ή λόγω της πίεσης που της ασκούν επαναστατικές ομάδες, υιοθετούσε στοιχεία ενός μεταβατικού προγράμματος. Στην αρνητική περίπτωση η αστική τάξη θα την πολεμούσε και έτσι θα άνοιγε αντικειμενικά ένας νέος κύκλος της ταξικής πάλης, στη θετική οι μερικές κατακτήσεις που θα προσέφερε η αριστερή κυβέρνηση θα άνοιγαν την όρεξη των εργαζομένων για αντικαπιταλιστικό αγώνα. Τέτοιας λογικής σεναριολογία ακούσαμε πχ από την πρωτοβουλία των 1000, την ΚΟ Ανασύνταξη ή τροτσικιστικές οργανώσεις της αριστερής πλατφόρμας του ΣΥΡΙΖΑ.

Ωστόσο, το μεταβατικό πρόγραμμα, ως τμήμα ενός συνολικού επαναστατικού προγράμματος για την ανατροπή του καπιταλισμού, είναι στενά συνδεδεμένο με τον υποκειμενικό παράγοντα, δηλαδή με ένα συνειδητό και εθελοντικά πειθαρχημένο πολιτικό όργανο. Αυτό δεν μπορεί παρά να είναι ένα κόμμα, ένα εργατικό κόμμα, και, επιπλέον, ένα κόμμα ανεξάρτητο από το ρεφορμισμό. Δεν υπάρχει επαναστατικό πρόγραμμα χωρίς επαναστατική οργάνωση, και αντίστροφα. Και δεν μπορούμε να ποντάρουμε απλώς στις αντικειμενικές εξελίξεις την πιθανότητα να ανακύψει μια επαναστατική κατάσταση, πολλώ δε μάλλον την πιθανότητα μια τέτοια επαναστατική κατάσταση να επιλυθεί πράγματι επαναστατικά. Ως εκ τούτου, αντί να προσπαθούμε να μεταρρυθμίσουμε τις γραφειοκρατίες των παλιών ρεφορμιστικών κομμάτων (και, ανεξαρτήτως προθέσεων, αυτό φαίνεται ότι είναι το εγχείρημα όσων αντικαπιταλιστών δουλεύουν μέσα ή μαζί με το ΣΥΡΙΖΑ), είναι πολύ πιο χρήσιμο να σκεφτούμε πώς πρέπει να είναι ένα επαναστατικό αντικαπιταλιστικό κόμμα σήμερα, πώς μπορεί να οικοδομηθεί, πώς μπορεί να αξιοποιήσει την ιστορική εμπειρία και πώς μπορεί να προετοιμαστεί για να αντιπαλέψει τον καπιταλισμό στην πράξη.

Επίλογος

Υπάρχει ένα διαρκές, μεταβλητού εύρους χάσμα μεταξύ της υφιστάμενης κατάστασης και της επανάστασης, ένα χάσμα που από μόνο του δεν κλείνει ποτέ. Οι συνθήκες δεν είναι ποτέ ούτε απολύτως ώριμες, ούτε απολύτως ανώριμες για τη γεφύρωσή του. Η πράξη της γεφύρωσης είναι μια, πάντα πρωτότυπη, σύζευξη αντικειμενικών καθηκόντων και υποκειμενικών συνθηκών. Ακριβώς αυτή είναι η λειτουργία του μεταβατικού προγράμματος. Στην πραγματικότητα οι συνηθισμένες μεταφορές που παραπέμπουν σε δρόμο δεν είναι κατάλληλες να το περιγράψουν. Ένα μεταβατικό πρόγραμμα είναι μια γέφυρα που εδράζεται σε δύο βάσεις, την υφιστάμενη κατάσταση (που είναι ιστορικά ώριμη για το σοσιαλισμό, αλλά ποτέ έτοιμη από μόνη της), και την επαναστατική εξουσία της εργατικής τάξης, στην απέναντι όχθη. Και όπως είναι γνωστό, μια αμφιέριστη γέφυρα, σε αντίθεση με ένα δρόμο, είτε στέκεται

όλη μαζί, είτε καταρρέει όλη μαζί.

Αν έγινε συγκεκριμένη και ονομαστική κριτική σε διάφορα ρεύματα, αντίθετα με την αοριστία και τους υπαινιγμούς που επιβάλλει το συνηθισμένο fair play του διαλόγου στην αριστερά, δεν έγινε με σκοπό να υποτιμηθεί η κατά τα άλλα προσφορά τους στο κίνημα. Με όλο τον απαραίτητο σεβασμό, ωστόσο, μια συγκεκριμένη συζήτηση, άρα και κριτική, για την επαναστατική στρατηγική είναι σήμερα αναγκαία, περνάει δε και από τον κόμβο του μεταβατικού προγράμματος. Ασφαλώς, η υιοθέτηση της μεταβατικής ορολογίας από μόνη της δεν εγγυάται κατά κανένα τρόπο μια πραγματικά επαναστατική φυσιογνωμία. Είναι, όμως, ένας κρίσιμος κρίκος. Για αυτό το λόγο, και όχι από κάποια θεωρητική σχολαστικότητα, είναι που η συζήτηση για την πραγματική σημασία της μεταβατικής λογικής έχει νόημα.

[1] Τρότσκι Λ. (2003), Η θανάσιμη αγωνία του καπιταλισμού και τα καθήκοντα της 4ης Διεθνούς (Μεταβατικό Πρόγραμμα), Εργατική Πάλη, Αθήνα, σελ.16

[2] Τρότσκι Λ. (2003), Η θανάσιμη αγωνία του καπιταλισμού και τα καθήκοντα της 4ης Διεθνούς (Μεταβατικό Πρόγραμμα), Εργατική Πάλη, Αθήνα, σελ.16

[3] Τρότσκι Λ. (2003), “Συζήτηση ορισμένων μελών του ΣΕΚ (αμερικανικό τμήμα της 4ης Διεθνούς) με τον “Κρουξ” (Τρότσκι) πάνω στη “θανάσιμη αγωνία του καπιταλισμού””, στο Λ. Τρότσκι (2003), Η θανάσιμη αγωνία του καπιταλισμού και τα καθήκοντα της 4ης Διεθνούς (Μεταβατικό Πρόγραμμα), Εργατική Πάλη, Αθήνα, σελ. 65

[4] Τρότσκι Λ. (2003), Η θανάσιμη αγωνία του καπιταλισμού και τα καθήκοντα της 4ης Διεθνούς (Μεταβατικό Πρόγραμμα), Εργατική Πάλη, Αθήνα, σελ.38

[5] Τρότσκι Λ. (2003), “Συζήτηση ορισμένων μελών του ΣΕΚ (αμερικανικό τμήμα της 4ης Διεθνούς) με τον “Κρουξ” (Τρότσκι) πάνω στη “θανάσιμη αγωνία του καπιταλισμού””, στο Λ. Τρότσκι (2003), Η θανάσιμη αγωνία του καπιταλισμού και τα καθήκοντα της 4ης Διεθνούς (Μεταβατικό Πρόγραμμα), Εργατική Πάλη, Αθήνα, σελ. 64

[6] Τρότσκι Λ. (2003), “Συζήτηση με τον Τρότσκι πάνω στο “Εργατικό Κόμμα””, στο Λ. Τρότσκι (2003), Η θανάσιμη αγωνία του καπιταλισμού και τα καθήκοντα της 4ης Διεθνούς (Μεταβατικό Πρόγραμμα), Εργατική Πάλη, Αθήνα, σελ. 70-71

[7] Τρότσκι Λ. (1977), Πού βαδίζει η Γαλλία; Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 52